

EBÜ't-TUFEYL

(أبو الطفيل)

Ebü't-Tufeyl Âmir b. Vâsile
b. Abdillâh el-Leysî
(ö. 100/718-19)

En son vefat eden sahâbî.

Uhud Gazvesi'nin cereyan ettiği yıl doğdu (3/625). Bazı kaynaklarda adının Amr olduğu zikredilmekteyse de doğrusu Âmir'dir. Benî Kinâne'ye mensup olduğu için Kinânî nisbesiyle de anılır. Hz. Peygamber'den başka dört halifeden, ayrıca Muâz b. Cebel, Huzeyfe b. Yemân, Abdullah b. Mes'ûd ve İbn Abbas gibi sahâbîlerden rivayette bulunmuştur. Kendisinden de Katâde b. Diâme, Zührî, Amr b. Dînâr gibi tâbiîler hadis rivayet etmişlerdir. Hayatının sekiz yılını Hz. Peygamber devrinde geçirdiğini söylemiş, Resûl-i Ekrem'i vedâ hacında Kâbe'yi tavaf ederken gördüğünü bizzat belirtmiştir (Müslim, "Hâc", 257). Hz. Ali'ye yakınlığı ile bilinen Ebü't-Tufeyl yaptığı savaşlarda onun yanında yer almış, Hz. Ali'nin vefatından sonra Mekke'ye giderek hayatının sonuna kadar orada kalmıştır. Anlaşıldığına göre Muâviye döneminde bir görevle onun yanına gitmiş, huzurda bulunan bazı kimselerin Hz. Ali ile yaptıkları savaşlarda Ebü't-Tufeyl'in kendilerine kılıcı ve diliyle çok zarar verdiğini hatırlatmaları üzerine her birine hakettiği cevabı vermiştir. Muâviye kendisine Hz. Ali'ye duyduğu özlemine derecesini sormuş, o da, "Hz. Mûsâ'nın annesi Mûsâ'yı Nil'e bıraktıktan sonra onu nasıl özlediyse ben de o haldeyim, belki ondan da çok hasret çekiyorum" demiştir. Hz. Hüseyin'in kanını yerde bırakmamak için Emevîler'e karşı açılan savaşlarda Muhtâr es-Sekafî ile ön planda yer almıştır. Onun öldürülmesinin (67/687) ardından tarih sahnesinde görülmediği, ancak daha sonra İbnü'l-Eş'as'la birlikte yine Emevîler'e karşı harekete geçtiği söylenmektedir.

Ömer b. Abdülazîz devrine kadar yaşayan Ebü't-Tufeyl 100 (718-19) yılında Mekke'de vefat etti; böylece bütün as-hap arasında en son vefat eden sahâbî olarak tanındı. Bu tarih 102, 104, 107, 108, 110 olarak da zikredilmiştir.

Ebü't-Tufeyl'in *Kütüb-i Sitte*'nin her birinde rivayetleri bulunmakta, on beş rivayeti de Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer almaktadır. Hz. Peygamber'in sekiz (veya yirmi beş) kadar hadisini ve söylediğine göre Hz. Ali'nin çe-

şitli söz ve haberlerini rivayet etmiştir. Şairlik yanı da bulunan Ebü't-Tufeyl'in şiirlerinden elli beyit *el-Eğânî*'de (XV, 148-156), İbnü'l-Eş'as'la beraber öldürülen oğlu Tufeyl için söylediği bir mersiye de muhtelif kitaplarda bulunmaktadır.

Hz. Ali'ye yakınlığı sebebiyle "Şiî" diye de anılan Ebü't-Tufeyl, Hz. Ali'yi daha çok sevmekle beraber Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in faziletini de kabul etmiş, Hz. Osman'ın şehâdetinden duyduğu üzüntüyü dile getirmiş ve Hz. Ali taraftarlığı sebebiyle Hâricîler'in düşmanlığını kazanmıştır.

Şiî muhaddis Abdülazîz b. Yahyâ el-Celûdî (ö. 332/944'ten sonra) Ebü't-Tufeyl'in hayatına dair *Ahbarü Ebi't-Tufeyl* adıyla bir eser yazmış, Tayyib Aşşâs et-Tûnisî de *Havliyyâtü'l-Câmi'ati't-Tûnisîyye*'de (sy. 10, Tunus 1973) onun hayatını ve şiirlerini incelemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Wensinck, *el-Mu'cem*, VIII, 134; *Müsned*, V, 453-456; Müslim, "Hâc", 257; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VI, 446-447; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, I, 198-199; İbn Kuteybe, *el-Ma'arif* (Ukkâşe), s. 341-342; Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, XV, 147-156; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 183; İbnü'l-Esir, *İsdu'l-gâbe*, III, 145-146; VI, 179-181; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, III, 467-470; Fâsî, *el-İkdu's-semîn*, V, 87-88; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 82-83; a.m.f., *el-İşâbe*, IV, 113; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb* (Bulak), II, 91-93; IV, 40-44; Ebü'l-Kâsım el-Müsevî el-Hûî, *Mu'cemü ricâlil-hadis*, Beyrut 1403/1983, X, 42; Sezgin, *GAS*, II, 412; Seyyid Hasan es-Sadr, *Te'sisü's-Şî'a*, Beyrut 1981, s. 186; Abbas b. Bekkâr ed-Dabbî, *Ahbarü'l-vâfidin mine-ricâl min ehli'l-Başra ve'l-Küfe 'alâ Mu'aviye b. Ebi Süfyân* (nşr. Sükeyne eş-Şihâbî), Beyrut 1404/1984, s. 25-28.

ALİ OSMAN KOÇKUZU

EBÜ'l-VAKT

(أبو الوقت)

Ebü'l-Vakt Sedüddîn Abdülevvel
b. İsâ b. Şu'ayb es-Siczî
(ö. 553/1158)**Şahîh-i Buhârî râvilerinden.**

Zilkade 458'de (Ekim 1066) Herat'a iki mil uzaklıktaki Mâlin köyünde doğdu. Bu sebeple Herevî ve Mâlinî, aslen Sicistanlı olmasından dolayı da Siczî nisbeleriyle anılır. Babası muhaddis ve zâhid Ebû Abdullah İsâ b. Şuayb ona Muhammed adını koymuş, fakat Şeyhülislâm Abdullah el-Ensârî bu adı Abdülevvel diye değiştirdiği gibi, "Süfî zamanı değerlendiren ve gelecek kaygısı taşıma-

yan kişidir (İbnü'l-Vakt)" diyerek kendisine Ebü'l-Vakt künyesini vermiştir. Daha sonra yirmi yıl boyunca Abdullah el-Ensârî'nin sohbetinde bulunan Ebü'l-Vakt onun en kıymetli müridi olmuştur. Babası hadis meclislerine giderken oğlunu da sırtına alıp götürürdü. Henüz yedi yaşında iken Abdurrahman b. Muhammed ed-Dâvûdî'den *Şahîh-i Buhârî* ile Dârimî'nin *es-Sünen*'ini ve Abd b. Humeyd'in *el-Müntehab*'ını dinlemek için Herat'tan bir günlük mesafedeki Bûşenc'e babasıyla birlikte yaya olarak gidip geldiler. Başta Abdullah el-Ensârî olmak üzere Bîbâ bint Abdüssamed, Külâr diye tanınan Abdurrahman b. Muhammed b. Affif, Ebû Âmir Mahmûd b. Kâsım el-Ezdî gibi Heratlı hocalardan hadis okudu. Yedi yaşında hadis tahsiline başladığı ve hayatı boyunca hadis rivayet ettiği için bazı hadislerin âlî* ismine sahip oldu. Bu sebeple şöhreti yayıldı ve rivayet ettiği hadisleri ondan dinlemek üzere çeşitli ülkelerden pek çok talebe gelerek kendisinden faydalandı. Tanınmış talebeleri arasında Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir, Abdürrahim b. Abdülkerîm es-Sem'ânî, Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, Yûsuf b. Ahmed eş-Şirâzî, Hüseyin b. Mübârek ez-Zebîdî gibi âlimler yer alır. Irak ve Hûzistan'ı dolaşarak Herat, Bûşenc, Mâlin, Kirman, İsfahan, Hemedan, Fars ve Bağdat gibi ilim merkezlerinde verdiği hadis derslerini binlerce talebe yanında tanınmış âlimler ve devlet adamları da dinlemiştir. Bu derslerde *Şahîh-i Buhârî* başta olmak üzere Abd b. Humeyd'in *el-Müsnedü'l-kebir*'ini (veya *el-Müntehab min Müsnedi 'Abd b. Humeyd*'i), Dârimî'nin *es-Sünen*'ini ve daha başka kitapları ve cüzleri rivayet etti. Nizâmiye Medresesi'nde verdiği derslerde meşhur Arap dil âlimi İbnü'l-Haşşâb da bulunmuştur.

552 (1157) yılında hacca gitmeye karar verdi. Hazırlığını yaparak şevval ayında Bağdat'a gitti. Ancak Vezir Ebü'l-Muzaffer İbn Hübeyre'nin sarayında, kalabalık halkla birlikte vezirin de takip ettiği *Şahîh-i Buhârî* rivayetini tamamlamadığı için o yıl hacca gidemedi (İbnü'l-Esir, XI, 239). Bir yıl boyunca Bağdat'ta kaldı ve rivayet ettiği bütün eserleri talebelerine okuttu. Ertesi yıl tekrar hacca gitmeye niyetlendiyse de 6 Zilkade 553'te (29 Kasım 1158) Bağdat'ta vefat etti. Ölümü sırasında talebelerinden birinin ısrarla, "Son sözü kelime-i tevhid olan kimse cennete girer" meâlindeki hadisini okuması üzerine Ebü'l-Vakt, "Keş-

ke kavmim rabbimin beni bağısladığını ve ikram edilen kulları arasına aldığını bilseydi" (Yâsîn 36/26-27) meâlindeki âyetleri okuyarak ruhunu teslim etti. Cenaze namazını Abdülkâdir-i Geylânî kıldırdı.

Ebû'l-Vakt'in asıl şöhreti, *Şahîh-i Buḥârî*'nin güvenilir râvilerinden biri olmasından kaynaklanmaktadır. Rivayet ettiği *Şahîh-i Buḥârî* nüshasını Zilkade 465'te (Temmuz 1073) hocası Dâvûdî'den (ö. 467/1075), Dâvûdî Hamevî'den (Serahsî, ö. 381/991-92), Hamevî de Buhârî'nin talebesi Firebrî'den (ö. 320/932) almıştır. Ali b. Muhammed el-Yünî'nin (ö. 701/1301), bugün elde bulunan matbu *Şahîh-i Buḥârî* nüshasını düzenlerken dayandığı dört önemli nüshadan biri, (ط) rumuzuyla gösterdiği Ebû'l-Vakt'in nüshasıdır (bk. el-CÂMÎ'U's-SAHİH).

BİBLİYOGRAFYA :

Sem'ânî, *et-Taḥbîr*, I, 611-612; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, X, 182-183; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XI, 239; a.mlf., *el-Lübâb*, II, 105; Nevevî, *Mâ Temessü ileyhi ḥacetü'l-kârî li-Şahîhi'l-İmâmî'l-Buḥârî* (nşr. Ali Hasan Ali Abdülhamîd), Beyrut, ts. (Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye), s. 62-63; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 226-227; İbn Rüşeyd, *İfâdetü'n-naşîh* (nşr. Muhammed Habîb b. Hoca), Tunus, ts., s. 119-124; Zehebî, *A' lâmü'n-nübelâ*², IX, 389-390; XX, 303-311; a.mlf., *Düvelü'l-İslâm* (nşr. Fehîm M. Şeltût — M. M. İbrâhîm), Kahire 1974, II, 70; Ahmed b. Aybek ed-Dimyâtî, *el-Müstefâd min Zeyli Târîhi Bağdâd* (nşr. M. Mevlüd Halef), Beyrut 1406/1986, s. 277-279; Yâfîî, *Mir'âtü'l-cenân*, III, 304; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 238; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, V, 328; Kastallânî, *İrşâdû's-sâri*, Kahire, ts., I, 39-40; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 166.

KEMAL SANDIKÇI

EBÜ'İ-VEFÂ el-BAĞDÂDÎ

(bk. İBN AKİL, Ebü'l-Vefâ).

EBÜ'İ-VEFÂ el-BAĞDÂDÎ

(أبو الوفاء البغدادي)

Ebü'l-Vefâ' Tâcü'l-ârifîn
Seyyid Muhammed b. Muhammed
Arîz el-Bağdâdî
(ö. 501/1107)

Anadolu'daki
bazı sosyal-dini hareketlerde
önemli rol oynayan
Vefâiyye tarikatının kurucusu.

417 (1026) yılında Irak'ın Kûsan bölgesinde doğdu. Hakkındaki bilgiler, döneminin veya sonrasının belli birkaç kaynağındaki sınırlı kayıtlardan ibarettir. Ebü'l-Vefâ'ya dair asıl kaynak, Şehâbeddin Ahmed el-Vâsî'ti'nin 773'te (1371) kaleme aldığı *Tezkiretü'l-müttakîn ve*

tebşîratü'l-muktedîn adlı Arapça menâkıbnâmedir (Bibliothèque Nationale de Paris, de Slane, Ar., nr. 2036). Menkıbelerle karışık bir biyografi niteliğindeki bu eserin *Menâkıb-ı Tâcü'l-ârifîn Seyyid Ebü'l-Vefâ* adını taşıyan, mütercimi meçhul Türkçe çevirilerinin yazma nüshalarına oldukça sık rastlanması (meselâ bk. Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 2427; İÜ Ktp., TY, nr. 1560) onun Anadolu'da iyi tanındığını gösterir.

Menâkıbnâmeye göre adı Muhammed b. Muhammed Arîz olan Ebü'l-Vefâ Kürt asıllı olduğu sanılan bir ailenin çocuğudur. Tahsilinin önemli bir kısmını Bağdat'ta yaptıktan sonra Buhara'ya gitmiş, dini ilimleri öğrenerek tekrar Bağdat'a dönmüş, burada Ebü Muhammed eş-Şünbükî'ye intisap etmiştir. Uzun süre hizmetinde bulunduğu şeyhi, kendisine karşı gösterdiği vefa ve sadakatinde dolayı ona "Ebü'l-Vefâ" künyesini vermiştir. Menâkıbnâmede ayrıca onun İmam Zeynelâbidin soyundan bir seyyid olduğu da kaydedilir (vr. 1^b-8^b, 85^b-88^b).

Ebü'l-Vefâ, Ebü Muhammed eş-Şünbükî'nin vefatından sonra onun yerine geçti ve hemen her tabakadan pek çok sayıda mürid endindi. Bu durumun Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh'ı (1031-1075) endişeye sevkettiği ve halifenin, bir seyyid olması dolayısıyla Ebü'l-Vefâ'nın ileride hilâfet makamına göz dikebileceğini düşündüğü rivayet edilir. Menâkıbnâmeye göre halife bu endişeden kurtulmak için şeyhi sapıklıkla suçlayarak bir ulemâ heyeti huzurunda yargılatıp ölümüne mahkûm ettirmeyi tasarlamış, fakat plan istenildiği gibi sonuçlanmamış, şeyh ulemâ önünde kendisine yöneltilen sorulara başarılı cevaplar vererek onları mahcup etmiştir (Şehâbeddin Ahmed el-Vâsî'ti, vr. 45^b).

Menâkıbnâmede anlatılan bazı olaylar, Ebü'l-Vefâ'nın Ehl-i sünnet ilkelerine pek uymayan bazı davranışlara sahip bulunduğunu göstermektedir. Eserdeki parçalardan birinde, halifenin şeyhe bir mektupla birlikte bir şarap kadehi gönderdiği; mektupta, kadın-erkek bir arada yaptığı âyinlerde şarap sunmak için kullanılmak üzere bu kadehin gönderildiğinin yazıldığı hikâye edilir (a.g.e., vr. 46^b-47^a). Benzer bir olayın Ahmed Yesevî için de söz konusu olduğu bilinmektedir (Köprülü, s. 23). Müridlerinin büyük bir çoğunluğunun konar göçer Türkmenler'den oluştuğu anlaşılan Ebü'l-Vefâ'nın bu tür âyinler yaptığından şüphe etmemek gerekir. Ona nisbet edilen Vefâiyye

ye tarikatının XIII. yüzyıl Anadolu'sundaki en güçlü temsilcisi olan ve Babai isyanı diye bilinen büyük sosyal ayaklanmayı gerçekleştiren (1240) Baba İlyas'ın da bu tür âyinler yaptığını bizzat torunu Elvan Çelebi nakletmektedir (*Menâkıbü'l-kudsiyye*, s. 22-23).

Ebü'l-Vefâ'nın gerçekten Kürt asıllı olduğunu kabul etmek biraz güçtür. Çünkü menâkıbnâmede onun en ileri gelen halifelerinin hemen tamamının Boğa b. Batu, Muhammed et-Türkmânî, Turhan, Tekin vb. tipik Türk isimleri taşıdığı ve ya onların Türkmen olduklarını gösteren nisbeleri bulunduğu görülmektedir. Ayrıca o çağın Arap müelliflerinin, bölgenin yerli halkı olan Kürtler'in göçebe bir hayat tarzı sürmeleri dolayısıyla, Türkmen türmeleri gibi oraya gelen bütün öteki konar göçer toplulukları da "Kürd" kelimesiyle niteledikleri bilinmektedir. Buna göre Ebü'l-Vefâ'nın bir Kürt şeyhi olması muhtemel bulunmakla beraber Türkmen şeyhi olması ihtimali daha güçlü gibi görünmektedir.

Şâ'rânî'nin, zamanında çok büyük bir şöret sahibi olduğunu kaydettiği (*et-Taḥbîr*, I, 107) Ebü'l-Vefâ ömrünün büyük bir kısmını Bağdat'ta geçirmiş, bundan dolayı Bağdâdî nisbesini almış ve 20 Rebülevvel 501'de (9 Aralık 1107) burada vefat etmiştir. Harîrîzâde'nin onun ölüm tarihini 495 (1101) olarak göstermesi yanlıştır.

Ebü'l-Vefâ'nın biri fıkha dair *er-Risâle*, diğeri tasavvufla ilgili *Hulâsatü't-tevhîd fi kavâ'id-i-tasavvuf* adlı iki eseri olduğu rivayet edilmektedir.

Vefâiyye tarikatının Irak ve Suriye Türkmenleri'nin yanı sıra Anadolu'daki Türkmenler arasında da oldukça yaygın olması sebebiyle Ebü'l-Vefâ'nın tesiri Anadolu'ya kadar uzanmıştır (bk. VEFÂİYYE). XIII. yüzyıl başlarındaki büyük Türkmen şeyhlerinden olup adı Bektaşî geleneğine de karışan meşhur Dede Garkın'ın da bir Yesevî şeyhi olması muhtemel bulunduğu gibi bir Vefâi şeyhi olması daha büyük bir ihtimal gibi görünmektedir. Nitekim XIV. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin teşekkülü sırasında, bu devletin arazisinde yerleşmeye gelen ve ilk Osmanlı hükümdarlarıyla yakın ilişkiler kuran Geyikli Baba gibi Rum abdallarının da Ebü'l-Vefâ kültürüne bağlı olduklarını ilk Osmanlı vekâyînâmeleri kaydetmektedir (meselâ bk. Âşıkpaşazâde, s. 46). Ayrıca Ebü'l-Vefâ menâkıbnâmesinin Türkçe çevirisinden, Osman Gazi'nin kayınpederi Şeyh Edebâ-